

## FAZAKAS LÁSZLÓ

### A FŐVÁROS TUDAT KIALAKULÁSA ÉS HATÁSA KOLOZSVÁRON A DUALIZMUS KORÁBAN

„Senki soha tán hivatalosan ki nem mondotta a száján, és semmi hivatalos írás ki nem hirdette, de Kolozsvár Erdély fővárosa száz és száz évek óta.” – írta Kós Károly a település kivételes, egyedülálló helyzetére utalva.<sup>1</sup> Kolozsvár azonban nemcsak *főváros* volt, hanem *kincses város*, *szamosparti Athén*, *az intelligencia fellekvára*,<sup>2</sup> és a felsorolást hosszan folytathatnánk. Ezek a társítások egy teljesen megszokott, más nyelvekben is előszeretettel használt nyelvi sémáknak felelnek meg, melyeket térkonstrukciónak nevezünk. Ez azt jelenti, hogy a földrajzi egységek „képszerűségük révén könnyedén bekapcsolhatók a hétköznapi kommunikációba, hiszen hosszabb körülírás nélkül egy-egy hely több lényeges jellegzetességére is utalhatnak.”<sup>3</sup> Vagyis a térkonstrukció lényegében a mentális kép kirajzolódásában segített.<sup>4</sup> Mindazonáltal nem mindegy, hogy ezeket milyen gyakorisággal használták, mennyire voltak elterjedve és milyen mértékben váltak a mindennapi közbeszéd szerves részévé. Ha ugyanis valamit folyamatosan a pozitív (de ez a negatívra is érvényes) értéktartományba eső jelzőkkel illetnek, akkor az idővel a köztudatba vésődik és kész tényné válik – pláne akkor, ha a befogadó közönség hajlamos volt ezeket a valóság részeként értelmezni. A 19. századi Kolozsvárral pontosan ez történt. Míg például Nagyvárad és Temesvár esetében senki nem várta el, hogy párizsi és manchesteri<sup>5</sup> magasságokba emelkedjenek – ezekkel csupán a város imázsát, fejlettségét és műveltségi színvonalát próbálták valamihez hasonlítani<sup>6</sup> –, addig Kolozsvár esetében az „Erdély fővárosa” toposz másfajta kontextust kapott. Ezt ugyanis egy létező realitásként kezelték, annak ellenére, hogy Kolozsvár csupán a tartomány székhelye volt, ráadásul ez a státusz a Magyarországgal történő unió során megszűnt. Ettől függetlenül az évtizedeken keresztül ismételtetett toposz, mely nemcsak helyi szinten, hanem széles körben ismert és használt fogalomná vált, a legkevésbé sem kopott ki. Sőt, mélyen a kolozsvári

---

1 Kós 1934. 382. p.

2 Ez utóbbiak inkább az *epitheton ornans* kategóriájába tartoznak.

3 VESZELSZKI 2008. 55. p.

4 VESZELSZKI 2008. 59–62. p.

5 Nagyvárad a Pece-parti Párizs; Temesvár a magyar Manchester.

6 Körös-parti Párizs; a magyar Manchester.

közgondolkodásba épült. Jelen tanulmányban azt fogom bemutatni, hogy milyen okok mentén alakult ki a kolozsváriak főváros tudata, valamint azt, hogy ez miként hatott a lakosság gondolkodásmódjára és a település fejlődésére.

### Versengés az elsőségért

Fontos már a legelején tisztázni, hogy Kolozsvár sosem volt Erdély fővárosa, csupán a Habsburg Birodalomba tagolt Erdélyi Nagyfejedelemség Főkormány-székének (Gubernium) adott helyet 1718–1732, 1790–1848, majd 1861–1867 között. Noha ezekben az években tartományi központként Erdély legfontosabb városának számított, legalábbis politikai-közigazgatási szempontból mindenképp, mégsem tekinthető a régió egészét egyértelműen meghatározó és domináló városnak. Nagyszeben ugyanis, amellyel többször felváltva viselték a tartományi székhelyi címet, erős riválisa volt Kolozsvárnak (de Brassó szintén a régió egyik jelentős településének számított). Ám a két város között fennálló árnyalati – gazdasági, demográfiai – különbségek miatt egyik sem tudott nyilvánvaló regionális vezérszerepet tulajdonítani magának. Így annak ténye, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemség legfontosabb politikai intézménye melyik városban kapott helyet, korántsem volt lényegtelen. A Főkormány-szék ugyanis olyan többlet súllyal bírt, mely képesnek bizonyult a mérleg nyelvét elbillenteni.

A politikai hatalom megszerzésén túl volt ennek egy erős mentális kivételése is, hiszen a hivatal komoly presztízsértékkel bírt, amivel könnyedén lehetett bizonyítani a város előkelőségét, kiváltságos státuszát. Az intézmény birtokosa ennél fogva jogosan tekintette magát a tartomány legfőbb városának. A vezetés szerep kihangsúlyozása azonban igényelte a ranghoz illő megnevezést. Kolozsváron a „főváros” toposz valószínűleg ekkortájt alakult ki és vált a hétköznapi kommunikáció részévé. A város társadalmán belül például a 19. század első felében már érződik a „fővárossá” válás folyamata.<sup>7</sup> Tanácsi iratok bizonyítják, hogy ekkor Kolozsvár fővárosként való kiemelése a helyi közbeszéd részét képezte.<sup>8</sup> Rövidesen szélesebb körökben is elterjedt a privilegizált státusz kihangsúlyozására szolgáló toposz: „Erdély’ fővárosa Kolozsvár tűnik fel roppant tornyaival, számos zárdáival ’s a’ guberniummal.” – írták a korabeli útirajzokban.<sup>9</sup> Igaz, a század első évtizedeiben még lehetett olyan magyar nyelvű feljegyzéssel is találkozni, ami Kolozsvárt és Nagyszebent egyszerre nevez-

7 SONKOLY 2001. 123., 139. p.

8 SONKOLY 2001. 142. p.

9 *Társalkodó*, 1838. december 12. 391. p.

te Erdély fővárosának: „Erdély’ két fővárosa, Kolosvár ’s Szeben...”<sup>10</sup> Vagyis az első helyért vívott küzdelem ekkor még javában zajlott.

Kolozsvár a 19. század elején – lakosságszámát tekintve – némileg megelőzte Nagyszebent és Brassót. A hajszálnyi elsőségnek azonban az 1848–1849-es események véget vetettek, mivel a város jelentős emberi és anyagi veszteségeket szenvedett el. Ráadásul a Gubernium a „lojális” Nagyszebenbe költözött, így a város fejlődése megtorpant és egy hosszabb stagnálás vette kezdetét. Kolozsvár csupán az 1860-as években kapott új erőre.<sup>11</sup>

A kiegyezést és az uniót követően a két település látszólagos versengése véget ért, miután az új közigazgatási törvény szerint Nagyszeben (és Brassó), annak ellenére, hogy módjában állt volna törvényhatósággá válni, az alacsonyabb, rendezett tanácsú városi rangot választotta. Ezzel szemben Kolozsvár törvényhatósági joggal felruházott város lett, azaz sokkal több autonóm lehetőséget szerzett saját maga fejlesztésére. Mindazonáltal a rivalizálás elhalásának más okai is lehettek: a városok közötti konkurencia megszűnése például azzal is magyarázható, hogy Erdély és ezzel együtt Kolozsvár immáron a Magyar Királyság szerves részeként többé nem tekintette Nagyszebent és Brassót vetélytársnak. A magyar korona oltalma alatt már nem kellett attól tartani, hogy Budapest előnyben részesítené a két szász települést Kolozsvárral szemben. Míg az osztrák fennhatóság idején ez nem volt ennyire nyilvánvaló: lásd például az erdélyi vasúthálózat kiépítését, amikor Bécs a dél-erdélyi vonal mellett döntött.<sup>12</sup>

Az unió előtt tapasztalt mellőzöttség kétségtelenül beárnyékolta a kolozsváriak jövőbe vetett optimizmusát. Ám a dualizmus időszakában az efféle aggodalmak tovaszálltak, hiszen a magyar állam az összes jelentősebb regionális közigazgatási, oktatási intézmény helyszínéül Kolozsvárt jelölte ki. Ennek az volt az oka, hogy a város, korábbi privilégiumainak feladásáért cserébe megkapta az állam nagylelkű támogatását, amit a helyiek nem adományként, hanem egyfajta kompenzációként értelmeztek. Sokak számára tehát a folyamatok természetes velejárója volt, hogy Kolozsvárt a magyar állam felkarolja, amiért az unió érdekében önzetlenül lemondott a maga kiváltságos helyzetéről. De vajon tényleg ennyire önzetlenül történt mindez? Egyes felvetések szerint az unió inkább a kényszer, semmint a hazafias önzetlenség következménye. Az erdélyi magyarság és annak központja, Kolozsvár ugyanis ebben látta biztosítottnak a saját biztonságát, mivel a soknemzetiségű Erdély, ahol a románok alkották a többséget, azzal fenyegette, hogy előbb-utóbb elveszíti politikai súlyát. Ez

10 *Rajzolatok*, 1836. december 24. 822. p.

11 SONKOLY 2001. 120–121. p.

12 PÁL 2010. 24–25. p.

a felismerés pedig szükségszerűen Magyarország karjaiba terelte Erdélyt. Az uniót maga Péchy Manó királyi biztos is a kényszernek tulajdonította. Szerinte, ha az erdélyi magyar politikai elit nem érezte volna veszélyeztetve magát, akkor kiváltságait soha nem adja fel.<sup>13</sup>

### A főváros toposz és a helyi elit

Ha hihetünk Péchy megállapításának, akkor egy lehetséges magyarázatot kapunk arra nézve, hogy a kolozsváriak körében miért élt tovább a főváros toposz. Egyszerűen azért, mert a helyi elit erről sosem mondott le. Elfogadta a magyar kormány fennhatóságát és az ezzel járó biztonságot, de tudatában továbbra is megőrizte a város kiváltságos mivoltát. Simon Elek polgármester 1874-ben elhangzott beiktató beszéde is pontosan ezt tükrözte: „Nekünk Kolozsvárt, mely a volt Erdély magyar fővárosa, s melynek fontos küldetése volt régen, s van ma is, a magyar nemzeti műveltség ezen kedves és biztos hajlékát [...] folyvást ápolni, fejteni, gyarapítani szent kötelességünk.”<sup>14</sup> Simon Elek ugyan kiemelte, hogy a „volt” Erdély fővárosa, ám ez egyben arra is rávilágít, hogy az egyesülés előtt a helyiek mentális térképén Kolozsvár valóban fővárosként kapott helyet.

A toposz kihangsúlyozása a helyi elit egymás közötti interakcióiban is gyakran előfordult. Haller Károly, még polgármesterré választása (1884) előtt, a Városszépítő Egylet elnökeként a következő egyértelmű utalásokkal próbálta megindokolni, hogy a városi tanácsnak miért kellene támogatnia az egyletük egyik kezdeményezését: „Nem követelőzés ez a vidék fővárosa részéről, de ha valahol egész fényben ragyogtatni kell a magyar állam eszmét, egész fénybe kell feltüntetni a magyar monarchia dicsőségét: az a hely a régi Erdély fővárosa: Kolozsvár.”<sup>15</sup> Látható tehát, hogy a toposz használatának súlya volt a városfalakon belüli diskurzusban is, mivel ennek hangoztatása bizonyos helyzetekben akár érdekérvényesítő hatású is lehetett. Nem véletlen, hogy Haller maga is ezzel a retorikai fogással próbálta céljait elérni.

A kolozsvári születésű országgyűlési képviselő, Hegedűs Sándor ugyancsak kiemelte, hogy a közjogi funkció elvesztése ellenére Kolozsvár főváros maradt: „Hiába mondják, hogy Erdélynek nincs fővárosa, mert hiszen Kolozsvár ma is az politikában úgy, mint kultúrában; nemzetiségben úgy, mint társadalmi kérdésekben vezeti Erdélyt és vezetnie kell, mert az az egység, mely itt van, az a magas műveltség, mely e város köreit áthatja, azon intézetek, melyek benne

13 PÁL 2010. 411. p.

14 *Magyar Polgár*, 1874. március 3.

15 *Ellenzék*, 1884. július 7.

virágoznak, az a lelkes ifjúság, mely Kolozsvárt lakja s több más körülmény, mind olyanok, mely miatt méltán illeti meg a várost ma is a »kincses« jelző.”<sup>16</sup> Ezt néhány évvel később maga Bánffy Miklós is hasonlóképpen látta. Egyik beszédében ugyanis elismerte, hogy noha a város lemondott politikai vezető szerepéről, ennek ellenére fővárosként tekintenek rá, egy kulturális értelemben vett fővárosként: „Büszkeséggel [tölt el] ha elgondolom, hogy e város Erdély fővárosa volt és mi több, hogy le tudott mondani e politikai kiváltságról. Le tudott mondani önként, szabadon, örömmel, midőn a haza üdve, az ország egy-sége ez áldozatot megkívánta tőle. Azon vezéri szerepet, melyet nem kívánt megvédeni a particularismus romladozó bástyai között, ki tudta vívni, megtudta tartani a polgárosultságát, a műveltség, a tudomány fegyvereivel. E város fővárosa maradt Erdélynek, főváros úgy hazafias erényei, buzgósa, nagy műveltsége, mint intézményei és intézetei által. Budapest mellett egyetlen egyetemi városunk és ez egyetem égő zsarátnokként messze világít, messze ez ország-rész, messze túl ez ország határain.”<sup>17</sup> Bánffy Miklós kijelentése tökéletesen egybecseng Hegedűs gondolataival és ezáltal megerősíti mindazt, ami ténylegesen jellemezte a kolozsvári közgondolkodást. Vagyis, hogy Kolozsvár a haza érdekében hozta ezt az áldozatot, ugyanakkor fővárosi identitásáról – amivel egyedi, kiváltságos helyzetét hangsúlyozta – nem mondott le, ahhoz továbbra is ragaszkodott, csak ezúttal azt kulturális köntösbe burkolta.

Olyanok is voltak, mint például a korszak egyik legnagyobb történésze, Szádeczky Lajos, aki szerint „Kolozsvár, az ország második fővárosa”.<sup>18</sup> Tehát már nem Erdély, hanem az egységes Magyar Királyság második fővárosa. Nyilván politikai, közjogi értelemben ez csupán képzelgés, mindazonáltal jól mutatja, hogy az elit egy része hogyan érzékelte Kolozsvár jelentőségét az országon belül. A két főváros gondolata idővel tovább burjánzott és egyre merészebb formát öltött. Elég, ha csak az erdélyi Függetlenségi és 48-as Párt vezéralakjára, a Ferenc József Tudományegyetem rektorára, Apáthy Istvánra gondolunk, aki nem elégedett meg Kolozsvár „második helyével”. Azt akarta, hogy a magyarságnak ne Budapest, hanem Kolozsvár legyen a szellemi-kulturális központja: „Kolozsvárt Magyarországnak Budapesttel egyenlő rangú szellemi központjává tegyük, sőt olyanná, amely magyarság tekintetében Budapest előtt jár úgy, mint ahogy Oroszországnak is nem Szentpétervár, hanem Moszkva az igazi nemzeti fővárosa.”<sup>19</sup> Apáthy beszédét saját meggyőződése is befolyásolta,

16 *Budapest Hírlap*, 1898. május 31., *Magyar Polgár*, 1898. május 31.

17 *Bánffy* 7–8. p.

18 SZÁDECZKY 1902. 412. p.

19 *Bánffy* 14. p.

mely szerint a kozmopolita Budapest<sup>20</sup> egyre kevésbé képes betölteni a nemzet fővárosa szerepét – legalábbis kulturális téren.<sup>21</sup> Ezzel szemben Kolozsvár, nyilván az állam hathatós támogatásával, az 1900-as évek elejére egy fejlett és rendezett monarchiabeli nagyvárossá vált. A nemzetiségek gyűrűjében a maga több mint 80%-os magyar lakosságával, erős és tudatos értelmiségi középosztállyal, intézményeivel, egyesületeivel, szervezeteivel a magyar kultúra legfontosabb fellegvárának tűnt. Ez a fajta kulturális felsőbbrendűség pedig tovább élte a főváros toposzt.

### Kolozsvár – a kulturális főváros

„A Ferencz-József tudományegyetem, a nemzet páratlan lelkesedésével alkotott Erdélyrészi Közművelődési Egyesület, több tudományos intézet és iskola, két püspökség, a nemzeti színház, fejlett hírlapirodalom ezentúl is a délkeleti fennföld közművelődésének vezérévé teszi Kolozsvárt.”<sup>22</sup> – sorolta Márki Sándor történész Kolozsvár egyediségének, kivételességének alappilléreit, melyek fontossága az uniót követően felértékelődött. A kultúra ugyanis a főváros tudat továbbélésének elsődleges hajtóanyaga lett. Korábban a politikai és kulturális szerepkör kéz a kézben járt. Ám miután az első funkció megszűnt, a második került előtérbe. Ennek köszönhetően Kolozsvárra továbbra is Erdély legfontosabb városaként hivatkozhattak. A magaskultúra volt tehát az a belső erőforrás, ami Kolozsvárt a többi város fölé emelte, néhány szempontból (pl. színház<sup>23</sup>) pedig Budapesttel tette egyenrangúvá. De mindez legalább reális keretek között létezett: a város szellemi-kulturális befolyása ugyanis több évszázadra nyúlik vissza. Jelentős iskolaváros, egyházi központ, kulturális keltető volt már a 16. századtól kezdődően. Mellesleg olyan „nagyágok” születtek, éltek, alkottak, újíttak itt, mint Heltai Gáspár, Dávid Ferenc, Apáczai Csere János, Bolyai János, Székely Bertalan stb. Innen nézve Kolozsvár valóban kivételes helységnek számított. Kulturális nivóját még az olyan jelentős enciklopédia, mint a Pallas Nagy Lexikona is csak szuperlatívuszokkal jellemezte:

20 Gyáni Gábor szerint ekkortájt „Budapest kozmopolitizmusa fokozott támadási felületet adott az értelmiség és a közvélemény növekvő hányada számára.” GYÁNI 2008. 67. p.

21 APÁTHY 1920. 149. p.

22 MÁRKI 1896. 334. p.

23 „A nagy színpadi sikerek, melyeknek az utóbbi időben színhelye a kolozsvári színház, immár országos érdeklődésre tarthatnak számot. Fialat tehetségek bontakoznak ki s fejlődnek az igazgató avatott keze alatt. Műsora igazán elsőrangú s igen sok tekintetben fölötte áll a fővárosi színház műsorának. Igen sok nagy irodalmi szenzáció került a kolozsvári színház útján a budapesti színpadokra.” JANOVICS 2001. 72. p.

„[Kolozsvár] az erdélyi részek művelődési középpontja. Évszázadok óta itt központosul a politikai élet mellett Erdély kulturális élete is és innen indul ki az országrész szellemi fejlődésének minden nevezetesebb mozzanata. Tudományos irodalom, színház és művészet régóta ápolásban részesül itt. Lakosságának közműveltségi állapota ezért fejlettebb, mint Erdély más városaié.”<sup>24</sup>

Kulturális fölényének tudatosulása következtében Kolozsvár már a 19. század első felében az „erdélyi magyar haza fővárosa” és nemzeti kulturális központja volt.<sup>25</sup> A század közepére Mikó Imre ekképpen látta Kolozsvárt: „Erdély hazánkban a magyar elem egy anyagilag és szellemileg erős központját, centrális fővárosát bírta Kolozsvárban.”<sup>26</sup> Mindez a dualizmus korában még jobban felerősödött, hiszen Kolozsvár megkapta az ország második tudományegyetemét. Emellett pedig számtalan egyéb oktatási-kutatási intézménnyel gyarapodott, köszönhetően az állam támogatásának. „...amit e város küzdelmeiben veszített, legszebb reményeit is fölülmulva, kárpótolta a létrejött unió, a magyar korona, melynek közvetlen oltalma alá jutott.”<sup>27</sup> – összegezte az egyesülés után bekövetkezett kulturális haladás fő okát Békésy Károly. A már meglévő oktatási-szellemi intézmények, kiegészülve az újonnan létrehozottakkal olyan többletet adtak a kolozsvári elit számára, melyeknek következtében önbizalmuk igencsak magas szintre emelkedett: „Kolozsvár lakói általában műveltebbek Erdély akármelyik városának lakóinál. Itt, mint Erdély fővárosában a műveltség legmagasabb fokon áll...”<sup>28</sup> – magasztalta Kolozsvárt Pánczél Ferencz evangélikus lelkész az 1876-ban kiadott *Kolozsvár részletes leírása és Erdély földrajza* című kötetében.

A kivételesség érzéséből táplált főváros tudat egyre inkább meghatározta a helyiek identitását. A szegedi születésű Faragó Jenő, aki a *Magyar Polgár* újságírójaként egy évig tartózkodott Kolozsváron, azonnal felfigyelt a város fővárosi attitűdjére: „[...] a vidék nem olyan, amilyennek a budapesti ember hiszi; vagy Kolozsvár, a kincstelen, nem vidéki város. Tényleg nem az. Fővárosi allűrjei vannak, – aminthogy tényleg Erdély fővárosa, – és ezek az allűrök éppenséggel nem nevetségesek. Sőt ellenkezőleg.”<sup>29</sup> – írta a sokat látott zsurnaliszta.

Akár ezen ún. fővárosi allűrök következményeként értelmezhetjük azt az eléggé általánosan elterjedt szokást, hogy Kolozsvárt rendszeresen Európa kü-

24 Pallas Nagy Lexikona 697. p.

25 SONKOLY 2001. 123., 139. p.

26 PÁL 2010. 24–25. p.

27 BÉKÉSY 1903. 58. p.

28 PÁNCZÉL 1876. 23 p.

29 *Magyar Polgár*, 1900. február 9.

lönböző fővárosaihoz viszonyították. Pávay Elek vegyész egyik munkájában például az alábbi városokkal egyetemben említette Kolozsvárt: „Ez az oka, hogy Európának nagyobb városai mint: London, Párizs, Bécs, Pest, Kolozsvár...”<sup>30</sup> Az aránytévesztett összevetéseket a sajtó is előszeretettel használta: „Kolozsvár mint Erdélynek fővárosa méltán kívánhatja, hogy azon városok sorába felvettessék, melyek az újabb és legbiztosabb módszer szerint meg lettek határozva.”<sup>31</sup> És íme azon városok sora, amelyek közé a cikkíró Kolozsvárt sorolta: Berlin, Brüsszel, Párizs, London.

Manapság Kolozsvárt senki nem hasonlítgatja Londonhoz vagy Párizshoz – noha találni olyan eseteket napjainkban is, amikor Kolozsvárt a térség fővárosaival emlegetik egyszerre<sup>32</sup> – hiszen ennek már a felvetése is abszurd lenne. De egy korabeli polgár számára ez az analógia nem volt túlzó, mivel Kolozsvárra – mint azt a fenti elemzésből láthattuk – tényleg fővárosként tekintett. Más szóval az összehasonlítás apropóját nem a nyugati fővárosok nagysága és fejlettsége adta, hanem maga a fővárosi rang. Ennélfogva az európai fővárosok szinte magától értetődően lettek Kolozsvár viszonyítási alapjai, ami jól mutatja, hogy a helyi közgondolkodás milyen *ligában* képzelte el a város helyét. Így hát akarva, akaratlanul, de Kolozsvárnak London, Bécs és társai váltak etalonná.

### Külső megerősítések

A főváros identitás és tudatépítés, a város elsőségének kiemelése nemcsak belről, azaz nem kizárólag a kolozsváriak által volt táplálva, hanem számos külső alátámasztásra talált. 1867-ben például Tordáról érdeklődtek, hogy Kolozsváron – mint Erdélyre nézve irányadó településen – hogyan ünneplik az új magyar kormány kinevezését.<sup>33</sup> 1881-ben pedig a helyhatósági választások kapcsán egy brassói magyar olvasó az alábbi sorokat küldte Kolozsvárra: „Nemde különös, hogy mi Brassóban a kolozsvári polgármesteri választással foglalkozunk? Pedig ez nagyon természetes; mert Kolozsvár Erdély fővárosa és a kolozsvári polgármester Kolozsvár első embere lévén, nem természetes-e az, hogy minket erdélyieket a főváros első helyének mikénti betöltése érdekel?”<sup>34</sup> Ezek mellett a *Pécsi Naplótól* a *Vásárhelyi Reggeli Újságon* keresztül egészen a *Szegedi Gyorsíróig* és a *Székely Nemzetig* bezárólag az egész ország Erdély

30 PÁVAY 1871. 454. p.

31 *Magyar Polgár*, 1874. december 12.

32 *Maszol*, 2023. július 31.

33 PÁL 2010. 158–159.

34 *Magyar Polgár*, 1881. január 18.



fővárosának nevezte Kolozsvárt.<sup>35</sup> Az ilyen jellegű cikkeknek elsősorban lélektanilag volt jelentősége, hiszen a város kivételessége a település határain túlról érkező biztosítékokra talált. Ezek között természetesen akadtak olyanok is, melyek mindig kihangsúlyozták, hogy Kolozsvár a „volt” Erdély fővárosa. Ezzel lényegében arra próbáltak utalni, hogy Erdély már nem egy különálló egység, Kolozsvár pedig nem főváros. Ennek nyomatékosítása azonban valószínűleg épp ellentétesen hatott. Ezt két okból gondolom így: 1.) a folytonos kiemelés következtében a toposz nem kopott ki, sőt, ezzel csak életben tartották azt; 2.) a kiemelés gyakorlatilag egyfajta elismerése volt annak, hogy Kolozsvárra korábban fővárosként tekintettek.

Ennek további alátámasztásában a korabeli magyar országos politika is készségesen besegített. Az országgyűlés falain belül ugyanis olyan hivatalos felszólalások hangzottak el, amelyeken a főrendek és képviselők egyaránt használták Kolozsvárra az Erdély fővárosa kifejezést.<sup>36</sup> A kormánytagok részéről is volt ehhez hasonló „kinyilatkoztatás.” Wlassics Gyula miniszter egyszer a következőkkel indokolta a város támogatásának fontosságát: „Kolozsvár, mint a volt Erdély fővárosa, mely ma sem tekinthető pusztán törvényhatóságnak vagy éppen csak megyei székhelynek, mint fontos nemzeti kulturális gócpont, a kormány odaadó figyelmére és támogatására méltán tarthatnak igényt.”<sup>37</sup> Megfigyelhető tehát, hogy a hétköznapi kommunikációban elterjedt toposz már a magyar politika legfelsőbb szintjéig jutott, igaz kevésbé gyakorta és jóval árnyaltabban. Bár ennek önmagában nem lenne nagy relevanciája, a kolozsváriak számára mégis volt, hiszen ez is a főváros tudatuk egyfajta legitimálását jelentette. Az ország magyarajkú lakosságának körében tehát eléggé elterjedt a toposz, ám hogyan látták ezt az erdélyi nemzetiségek?

### Capitala Ardealului?<sup>38</sup>

Az általam vizsgált erdélyi szász és román lapok többnyire kerülték a főváros kifejezés használatát. Hogy ez tudatos volt, vagy egyszerűen Kolozsvárt nem tekintették annak, ennél fogva eszükbe sem jutott a toposz alkalmazása, arra nem találtam egyértelmű utalásokat. Ugyanakkor elvétele – elsősorban román

35 Pécsi Napló, 1910. június 24. 3. p., Vásárhelyi Reggeli Újság, 1905. november 20. 1. p., Szegedi Gyorsíró, 1913. január 20. 67. p., Székely Nemzet, 1896. szeptember 14.

36 Országgyűlés Képviselőházának naplója 80. p., Országgyűlés Főrendi Házának naplója 96. p.

37 Budapesti Hírlap, 1895. november 5., Fővárosi Lapok, 1895. november 5. 2829. p.

38 Magyarul: „Erdély fővárosa”.

lapokban – akad egy-egy olyan mondat, ahol Kolozsvár Erdély fővárosaként tűnik fel. A nagyszebeni székhelyű *Telegraful Roman* hírlap 1885. január 5-ei számában például a következőket sorokat olvashatjuk: „în capitala Ardealului, în Cluș”<sup>39</sup> [Kolozsváron, Erdély fővárosában]. 1890-ben a *Tribuna* szintén tett utalást Kolozsvár fővárosi mivoltára. A cikkben viszont ki volt hangsúlyozva, hogy: „Cluj, capitala maghiară a Ardealului”,<sup>40</sup> vagyis Erdély magyar fővárosa, ami alátámasztja a korábban említett etnikai-kulturális vonatkozást. De olyannal is találkozni, amikor a fővárost idézőjelbe tették: „Din »Capitala« Ardealului”<sup>41</sup> [Erdély fővárosából] – ezzel gyakorlatilag megkérdőjelezve a kivételességet hangsúlyozó szócska valóságalapját. Mindazonáltal a főváros szó használata azt sejteti, hogy a román értelmiségi tudatában volt Kolozsvár jelentőségének. A feltételezés valószínűségét és a város fontosságát tovább erősíti, hogy az ASTRA román kulturális egyesület (amelynek Nagyszeben volt a székhelye) itt tartotta a közgyűléseit. Mellesleg 1918-ban a román nemzeti tanács központjának nem Nagyszebent, a románság akkori kulturális, politikai fellegvárát, hanem Kolozsvárt választották.<sup>42</sup>

Ugyancsak árulkodó lehet, hogy az impériumváltást követően a román sajtó következetesen elkezdte használni Kolozsvár esetében az Erdély fővárosa kifejezést.<sup>43</sup> Idővel már a románok körében is általánossá vált a toposz: „in limbajul comun i-se atribuie Clujului si pomposul titlu de »Capitala« a Ardealului”<sup>44</sup> [a köznyelvben Kolozsvár az Erdély fővárosa pompázatos címet viseli]. Petru Groza, a későbbi román miniszterelnök sem látta másképp Kolozsvárt 1940-ben: „Három nappal a magyar csapatoknak Kolozsvárra való bevonulása után, Erdély fővárosának főterén álltam...”<sup>45</sup> – írta visszaemlékezésében. Kolozsvár tehát már a dualizmus korában is igencsak fontos város volt az erdélyi románság számára. Ám amíg a magyarok „uralták” a várost, addig az „Erdély fővárosa” titulust nemigen használták. Valószínűleg azért sem, mert azt a magyarok kisajátították maguknak. Ennélfogva a toposz használata – a korabeli kontextus tükrében – akár a magyar kulturális szupremácia elismerését is jelenthette

39 *Telegraful Roman*, 1885. január 5. 5–6. p.

40 *Tribuna*, 1890. december 1. 1095. p.

41 *Tribuna*, 1894. november 10. 953–954. p.

42 *Gazeta Transilvaniei*, 1918. november 3. 2. p.

43 Néhány példa: *Dimineața*, 1919. május 31. 4. p., *Telegraful Roman*, 1921. május 24. 2. p., *Patria*, 1929. április 14. 1. p., *Romania*, 1938. augusztus 11., *Tribuna*, 1939. február 8. 10. p. stb.

44 BUZEA 1939. 24. p.

45 GROZA 1945. 181. p.

volna. A kérdéskör mélyebb megértéséhez, a pontosabb kép megrajzolásához ugyanakkor további kutatások szükségesek.<sup>46</sup>

### Nomen est omen?

A képzelt, de mégis tényként értelmezett fővárosi rang gyökeresen meghatározta a helyi sajtó gondolkodását is, emiatt ennek képviselői sokszor hajlamosak voltak a város erőforrásait túlbecsülni és idejekorán nagy elvárásokat támasztani. Kolozsvárt folyton más mércével mérték, a város fejlődésének ütemét nem a többi erdélyi városéhoz hasonlították, hanem sokkalta fejlettebb, vagy jobb körülmények között lévő települések (lásd a fentebb említett fővárosokkal történő hasonlításokat) kerültek a mérleg másik serpenyőjébe. Értelemszerűen ez akár serkentőleg is hathatott volna, de Kolozsvár esetében inkább csak vágyakozásként került a napilapok hasábjaira. Az viszont tagadhatatlan, hogy ennek a későbbiekben volt egy bizonyos ösztönző hatása. Az alábbiakban látni fogjuk, miért és hogyan.

A kolozsvári sajtót ugyanakkor egyfajta kettősség is jellemezte. Készségesen asszisztáltak a főváros tudat megerősítésében és fenntartásában, ám a helyi napilapok voltak azok, amelyek ennek fényében az eredményeket számon is kérték. Vagyis amíg az egyik nap Kolozsvár elsőségét hangoztatták, addig másnap pont ezt az elsőséget kérdőjelezték meg. Ennélfogva a hangzatos titulusok, az aránytévészett összehasonlítások, a magasztaló és kérkedő jelzők óriási terheként nehezedtek a városra. Ha ugyanis a sajtó valami kevésbé tolerálható tapasztalt a városban, azt rögtön kipellengérezte, nem feledve hozzáfűzni, hogy Kolozsvár, mint Erdély fővárosa ezt nem engedheti meg magának: „Nevezzen polgármester úr még egy várost, melynek főterén hasonló történhetik. Kolozsvár pedig Erdély fővárosa volna”; „Szépítő bizottság! Jöjjön el a te országod! Mert hát Kolozsvár Erdély fővárosa volna”; „a falusi idill egyöntetűségéhez oly látványok is tartoznak, melyek a szalonok parkettjein undort gerjesztenek, Erdélyország fővárosától nem várja senki sem, hogy a falusi idill minden ódi-umát is mutassa be...”<sup>47</sup>

A napilapok az iróniával fűszerezett mondatok közé ékelt fővárosi toposzszal igyekeztek nyomást gyakorolni a város vezetésére. Máskor, minden iróniát kerülve, egyenesen követelték, hogy Kolozsvár töltsen be az „eredeti” rendel-

46 Sajnos az idő rövidsége miatt a szászokkal nem tudtam érdemben foglalkozni. Az viszont szinte biztos, hogy a szászok valószínűleg nem fővárosként gondoltak Kolozsvárra.

47 *Magyar Polgár*, 1869. szeptember 24., *Magyar Polgár*, 1869. szeptember 29., *Magyar Polgár*, 1881. március 23.

tetésének megfelelő szerepet: „Emelkedjék ki már egyszer Kolozsvár városa régi rongyaiból, s lépjen fel azon pontra, mely őt mint a Királyhágón inneni részek fővárosát megilleti.”<sup>48</sup> „Kolozsvár városa fel kell fogja s betöltse hivatását, hogy mint az erdélyi részek fővárosa, ez országrész életének szellemi s anyagi gyűjtőpontja legyen.”<sup>49</sup> A sajtó tehát nemcsak áhítózza, hanem elvárta, hogy Kolozsvár Erdély fővárosához illően fejlődjön és működjön. Ebből viszont számtalan probléma keletkezett, hiszen ezáltal jóval kevesebb türelemmel és megértéssel viszonyultak a döntéshozók lassú városfejlesztési törekvéseihez. Mindemellett föltöbb érzékenyen fogadták a más városok haladásáról szóló híradásokat, mivel ez a lemaradás félelmét keltette bennük.

A sajtó folyamatos nyomásgyakorlása azonban bizonyos infrastrukturális fejlesztések gyorsabb kivitelezését segítette. Ilyen volt például a vízvezeték- és csatornahálózat kiépítése. A dualizmus korában ugyanis egyre szélesebb körben kezdett terjedni az a felfogás, mely a műveltséget és a kultúrát a település köztisztaságával hozta párhuzamba. Ezzel arra próbáltak utalni, hogy a tisztaság és rendezettség utáni igény szoros összefüggésben áll az adott település kulturális színvonalával. Az üzenet pedig egyszerű és könnyen értelmezhető volt: ahol nincs igény köztisztaságra, ott a műveltségi szint alacsony: „Művelt embernek egyik szükséglete a mai világban a tisztaság.”<sup>50</sup> – hangoztatták a kolozsvári sajtóban. Mindezzel viszont az volt a gond, hogy Kolozsváron föltöbb kedvezőtlen köztisztasági állapotok uralkodtak, miközben a várost Erdély fővárosának, a műveltség központjának tartották.<sup>51</sup> Szokolay Kornél, a kiváló publicista, aki a *Budapesti Hírlaptól* érkezett az *Ellenzék* szerkesztőségébe, azonnal felfigyelt erre az ellentmondásra 1885-ben: „A büszke fejedelmi székvárosban, hol egymást érik a főúri paloták és minden kő dicső múltról regél, csak zsebkendőbe burkolt orral mehetünk végig az utcákon. Pokoli bűz ostromolja szaglőérzékeinket és lépten-nyomon piszkos folyókákba botlunk. Ez az állapot nem méltó Kolozsvárhoz.”<sup>52</sup>

A helyi lapok tehát gyakorta állították kontrasztba Kolozsvár előkelőségét, fővárosi allűrjeit, kulturális színvonalát a város rendezetlenségével és köztisztasági problémáival.<sup>53</sup> Emellett szalagon szállították azokat a híreket, melyek

48 *Magyar Polgár*, 1874. október 10.

49 *Ellenzék*, 1880. október 10.

50 *Magyar Polgár*, 1880. április 3.

51 FAZAKAS 2021. 204–240.

52 *Ellenzék*, 1885. szeptember 14.

53 „Kolozsvár közönségének túlnyomó része intelligens, előkelő; egy országrész arisztokráciájának gyűlpontja, ez arisztokráciához hozzá növekedett középosztállyal. Úri élet, úri szokások. Aki pedig úr, az szeret fényesen mulatni. Fényes multságaink egyetlen helye az ’ügynevezett’ városi vigadó. Ez ott dőlingezik a monostor utcában; egy ganéjos kapualja

arról számoltak be, hogy a Kolozsvárnál fejletlenebb vidékeken is erőteljes fejlesztések zajlanak: „Még Tiflisz [Tbiliszi] is, messze Oroszországban, Kaukázus fővárosa, ott valahol Tatárország szomszédságában, pályázatot hirdetett ki vízvezeték fölépítésére.”<sup>54</sup> „Vízvezetéket és csatornázást, ami Kolozsvárt oly rég vajúdik, már a kicsi Szerbia kis fővárosa Belgrád is akarja létesíteni.”<sup>55</sup> Mint látható Kolozsvárt ezúttal is más fővárosokkal hasonlították össze, ám ez esetben a viszonyítás pejoratív kontextust kapott. Belgrád ugyanis ekkoriban valóban egy kicsi, 30-40 ezer lakossal rendelkező település, Tbiliszi (ez időtájt tartományi központ) viszont Kolozsvárnál jóval nagyobb volt, de a helyi sajtó szempontjából mindkét város az elmaradottságot szimbolizálta. A cél ugyanakkor az volt, hogy az efféle hírek tálalása révén felhívják a figyelmet az ellentmondásra, befolyásolják a közvéleményt, valamint rávegyék a döntéshozókat a probléma mihamarabbi megoldására. A figyelemfelkeltő akciók és a széleskörű kampányok nem maradtak hatás nélkül. Már 1881-ben megalkották Kolozsvár első köztisztasági szabályrendeletét, valamint a város történetében először, konkrét tárgyalások kezdődtek annak érdekében, hogy miként építsék ki a vízvezetéket. Pár év múlva, 1887-ben Kolozsváron létesült Erdély első korszerű vízműve és vízvezetéke. A kivitelezést természetesen sok más tényező is befolyásolta, de a főváros tudat szinte minden egyes döntés mögött ott húzódott.<sup>56</sup>

## Összegzés

A 18. század végén és a 19. század első felében tapasztalt változások (a Fő-kormánysház ide telepítése, építkezések, településrendezési folyamatok stb.) hatására a kolozsváriak számára egyre nyilvánvalóbbá vált városuk központi szerepe. Ebből adódóan kezdett elterjedni az „Erdély fővárosa” toposz, hiszen a település egyedi és kiváltságos helyzetét valamivel ki kellett hangsúlyozni.

---

alól szűk alacsony falépcsőn fel két sötét lyukba s ezekből egy tüdő színre festett csűrbe jut laktopános úr és selyemuszályos kisasszony.” – *Magyar Polgár*, 1880. április 3. „Városunk, mely a tudományosság és az általános művelődés terén olyan irigylendő buzgalommal halad, s mely népességének aránya szerint e tekintetben az ország első városa, s a mely joggal dicsekedhetik azzal a nagy előhaladással, melyet a civilizáció terén tanúsít – már eddig is felettébb sokat rontott hitelén az által, hogy vagy nem ismerte fel azon követelményeket, melyek közegészségügyünk gyökeres megjavítása érdekében teljesítendőek vagy a mi még rosszabb, nem tekintette e követelményeket olyan horderővel bírónak, a melyek az áldozatok által való teljesítést is megérdemelnék.” – *Magyar Polgár*, 1882. február 17.

54 *Ellenzék*, 1882. július 26.

55 *Ellenzék*, 1884. november 5.

56 Ld. FAZAKAS 2023.

Csak hogy Kolozsvár ekkor még nem volt annyira meghatározó tényező az Erdélyi Nagyfejedelemségen belül. Ott volt ugyanis ellenpólusként Brassó és Nagyszeben. Főleg ez utóbbi jelentett komoly kihívást Kolozsvár hegemoniájának.

Az uniót követően azonban Kolozsvár többé nem tekintette Nagyszebent vetélytársnak, mivel a magyar állam támogatása révén a város jelentős fejlődésnek indult. Ám ezzel együtt le kellett mondania korábbi kiváltságos politikai szerepéről. Ennek feladása viszont nem jelentette azt, hogy a közgondolkodásba oly régóta beépült toposz használata megszűnt volna. A kolozsváriak ugyanis megtalálták azokat a funkciókat, amelyek segítségével továbbra is a város elsőségét tudták bizonyítani, és amelyekben a fővárosi rang legitimálását látták. Ezek közül az oktatás és a kultúra volt az, amely révén Kolozsvár a leginkább kitűnhetett a többi magyarországi város közül. Ennek eredményként a főváros tudat a dualizmus időszaka alatt nemcsak tovább élt, hanem lényegesen megerősödött. Olyannyira, hogy a 20. század első évtizedében a helyi elit egyes képviselői már Budapest vetélytársának és a magyar nemzet kulturális fővárosának képzeltek Kolozsvárt.

Mindazonáltal Kolozsvár fővárosi mivoltának fenntartásában a városon kívülről érkező visszajelzések is nagyban hozzájárultak. A sokat hangoztatott toposz országsszerte ismertté vált, így nem csoda, hogy Kolozsvárt gyakran emlegették Erdély fővárosaként. Hogy ezt mennyire gondolták komolyan, az ő szempontjukból lényegtelen, mivel ennek elsősorban a kolozsváriak számára volt jelentősége, akik ezt a fővárosi rangjuk elismerésének számlájára írták. Fontos azonban kiemelni, hogy mindez főként etnikai alapon működött, hiszen az erdélyi szászok és románok gondolkodásában a magyar Kolozsvár másként jelent meg. Bár tény, hogy a románok tisztában voltak a város központi szerepével, a dualizmus korában Kolozsvárt a magyar szupremácia erdélyi megtestesítőjeként látták. Ebből kifolyólag nem állt érdekükben a város vezető szerepét elismerni. A szászok számára pedig továbbra is Szeben maradt a központ.

A főváros tudat a helyi sajtó gondolkodását is nagymértékben meghatározta, ami egyúttal a város fejlődésére is hatott. A napilapok állandóan arról cikkeztek, hogy Kolozsvár csak a fejlődés által tudja megőrizni a vezető szerepét. A sajtó ennél fogva érintetté vált a város modernizációjában, így a hagyományos hírközlési feladatok mellett erős kampányt, mondhatni agitálást folytatott annak érdekében, hogy Kolozsvár haladjon a korral. Ez történt például a vízellátó infrastruktúra kiépítésének ügyében is, amikor párhuzamba állították Kolozsvár gyatra köztisztasági viszonyait az elit főváros tudatával. Felismerték, hogy az igencsak éles kontraszt szüntelen kiemelése által nyomást gyakorolhatnak a város vezetésére. Voltaképpen egy olyan taktikát alkalmaztak, mely révén arra próbálták ösztönözi a döntéshozókat, hogy minden szegmensben, így a

köztisztaság területén is a képzelt fővárosi rangnak megfelelő intézkedéseket tegyenek, ami végsősoron – természetesen sok más tényezővel karöltve – egy fokkal közelebb hozta a víz- és csatornavezeték megvalósításának esélyét.

Kolozsvár esetében tehát egy meglehetősen egyedi helyzet állt elő a 19. század során. A lakosság szükségét érezte annak, hogy a városuk kivételes státuszát megfelelő ranggal minősítse, ezért megalkotta az „Erdély fővárosa” titulust, majd azt következetesen használni kezdte. Ez idővel beépült a helyi közgondolkodásba és egy erős identitássá formálódott, ami bizonyos mértékben meghatározta Kolozsvár dualizmus kori fejlődését.

### Hivatkozott irodalom

- APÁTHY 1920. APÁTHY ISTVÁN: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle* (1920) 2–3. sz. 147–176. p.
- BÉKÉSY 1903. BÉKÉSY KÁROLY: *Kolozsvár*. Kolozsvár, 1903.
- Bánffy Dr. Gróf Bánffy Miklós főispán beiktatása alkalmából a városi vígadó nagytermében tartott ünnepélyes rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv. Kolozsvár, 1906.
- BUZEA 1939. BUZEA, OCTAVIAN: *Clujul: 1919–1939*. Kolozsvár, 1939.
- FAZAKAS 2021. FAZAKAS LÁSZLÓ: Tiszta vizet a pohárba – A vízvezeték és a csatornahálózat kiépítése Kolozsváron és Marosvásárhelyen a dualizmus korában. In: FAZAKAS LÁSZLÓ et al: *Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején*. Kolozsvár–Marosvásárhely, 2021.
- FAZAKAS 2023. FAZAKAS LÁSZLÓ: *Közművesítés Kolozsváron. A vízvezeték és csatornahálózat kiépítésének társadalmi és gazdasági vonatkozásai 1790–1914*. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Egyetem Eger, 2023. <https://tinyurl.com/kozmuvesites-kolozsvaron>
- GROZA 1945. GROZA, PETRU: *A börtön homályában*. Nagyvárad, 1945.
- GYÁNI 2012. GYÁNI GÁBOR: *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Kolozsvár, 2012.

- GYÁNI 2008. GYÁNI GÁBOR: *Budapest – Túl jön és rosszon*. Budapest, 2008.
- JANOVICS 2001. JANOVICS JENŐ: *A Hunyadi téri színház*. Kolozsvár, 2001.
- Kós 1934. KÓS KÁROLY: Kolozsvár. *Erdélyi Helikon*, 7 (1934) 6. sz. 377–388. p.
- MÁRKI 1896. MÁRKI SÁNDOR: Város és haza. *Erdélyi Múzeum*, 13 (1896) 7. sz. 323–339. p.
- Országgyűlés  
Képviselőházának  
naplója Országgyűlés Képviselőházának naplója 1865. Pest, 1868.
- Országgyűlés  
Főrendi Házának  
naplója Országgyűlés Főrendi Házának naplója 1872. Budapest, 1873.
- PÁL 2010. PÁL JUDIT: *Unió vagy „unificáltatás”?* Kolozsvár, 2010.
- Pallas Pallas Nagy Lexikona, X. kötet. Budapest, 1895.
- PÁNCZÉL 1876. PÁNCZÉL FERENCZ: *Kolozsvár részletes leírása és Erdély földrajza*. Kolozsvár, 1876.
- PÁVAY 1871. PÁVAY ELEK: *Kolozsvár környékének földtani viszonyai*. Pest, 1871.
- SONKOLY 2001. SONKOLY GÁBOR: „...édes Hazánknak ezen első Magyar fővárosa...” Az átmenet problémái: Kolozsvár 1790–1848 között. In: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Szerk. PÁL JUDIT – FLEISZ JÁNOS. Csíkszereda, 2001. 119–145. p.
- SZÁDECZKY1902. SZÁDECZKY LAJOS: Mátyás király és Kolozsvár. *Erdélyi Múzeum*, 19 (1902). 8. sz. 412–417. p.
- VESZELSZKI 2008. VESZELSZKI ÁGNES: Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafrázisai kognitív keretben. *Névtani Értesítő*, 30 (2008) 5–6. sz. 55–65. p.



## Sajtó

*Budapest Hírlap*

*Dimineața*

*Ellenzék*

*Fővárosi Lapok*

*Gazeta Transilvaniei*

*Magyar Polgár*

*Maszol* <https://tinyurl.com/yvravbwj>

*Patria*

*Pécsi Napló*

*Rajzolatok a társas élet és divatvilágból.*

*Romania*

*Szegedi Gyorsíró*

*Székely Nemzet*

*Társalkodó*

*Telegraful Roman*

*Tribuna Sibiului*

*Tribuna*

*Vásárhelyi Reggeli Újság*

